

Валентина Кушнір

ВПРОВАДЖЕННЯ ПОЛІТЕХНІЧНОГО НАВЧАННЯ У ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ У 1952–1958 РОКАХ

Як показує історія освіти, модернізація середньої школи, зазвичай, відбувається одночасно із соціально-економічними змінами у суспільстві. Бо, попри звинувачення у консерватизмі, освіта одна із перших реагує на потреби суспільства. Так відбувалося у 20-ті роки, коли країні необхідно було підняти всі галузі господарювання. Відповідно старші класи загальноосвітньої школи були реорганізовані у професійні школи. Так відбулося і у, так званий, період «хрущовської відлиги» (1954–1964 роки), коли вчителями та вченими здійснювався пошук оптимального поєднання змісту загальноосвітньої, політехнічної та професійної школи.

Нині середня освіта також потребує серйозних змін, які викликані переминою орієнтиру суспільства на новітню європейську політику розвитку і відповідно потребою спрямування середньої освіти на індивідуалізацію і соціалізацію учнів із врахуванням реальних потреб ринку праці. Тому вітчизняна освітня спільнота спрямовує свої зусилля над пошуком ефективної моделі профільної загальноосвітньої школи, відповідно до якої учнів у старшій школі мають готувати не до конкретної професії чи спеціальності, а до діяльності, яка пов'язана із використанням знань предметної галузі. Такий підхід створює передумови для подальшого якісного оволодіння професійними знаннями та вміннями.

Профільне навчання як засіб диференціації та індивідуалізації навчання є полярним до політехнічного навчання, яке проголошувалося довгий період радянською ідеологією та тлумачилося як навчання, що знайомить з основними принципами всіх процесів виробництва та формує в учнів навички поводження з найпростішими знаряддями всіх виробництв. Такий підхід був спрямований на підготовку учнів до вибору професії та до швидкого оволодіння спеціальністю після закінчення школи.

Як бачимо, загальною метою профільного і політехнічного навчання є допомога учневі у виборі майбутньої професії. Однак загальноосвітній зміст профільного навчання спрямований на підготовку учня до вступу у виш, а зміст політехнічної освіти орієнтований на трудову підготовку випускника.

Досвід впровадження політехнічного навчання впродовж 1952–1958 років та шляхи поєд-

нання змісту загальної та спеціальної середньої освіти потребує переосмислення сучасниками для можливості кращого розуміння нинішніх проблем впровадження профільного навчання.

Вивчення історія освіти радянського періоду знаходиться у центрі уваги сучасних вчених таких як: Л. Д. Березівська, С. П. Дем'янчук, А. Н. Вихрущ, Н. Г. Красножон, С. Д. Сворах, О. В. Сухомлинська та ін. Однак питань впровадження політехнічної освіти в загальноосвітню середню школу протягом 1954–1964 років деякі з них торкалися лише побіжно, звертаючись до їх розгляду у зв'язку з вивченням інших освітніх процесів, що відбувалися в означений період.

Висвітлення розвитку ідеї політехнічного навчання впродовж 1954–1958 років є метою нашої статті.

Ідея політехнічної середньої освіти знову набула актуальності після більш як двадцятирічної сталінської політики тоталітаризму та репресій. До неї звернувся сам диктатор часу Й. В. Сталін у праці «Економічні проблеми соціалізму в СРСР». Фактично в цій роботі він визнав відхід радянської освіти від ленінських принципів трудової політехнічної школи. Тому однією із умов переходу до комунізму вождь називав потребу «добитися...», щоб члени суспільства мали можливість дістати освіту достатню для того, щоб стати активними діячами суспільного розвитку, щоб вони мали можливість вільно вибирати професію, а не бути прикованими на все життя, в силу існуючого поділу праці, до однієї якоїсь професії» [6, с. 9].

Однією із причин такого «переосмислення», на думку сучасного дослідника історії педагогіки А. В. Вихруща, був розвиток реформаторських тенденції зарубіжних шкіл і відповідно бажання радянських керівників створити «видимість реформ, не маючи для цього необхідних економічних і інтелектуальних сил». Це і сприяло перегляду старою ленінською ідеєю трудової політехнічної школи [2, с. 256].

В Директивах XIX з'їзду партії по п'ятому п'ятирічному плану розвитку СРСР на 1951–1956 роки загальнообов'язкове політехнічне навчання розглядалося як засіб «підвищення соціального виховного значення школи... та кращої підготовки радянської молоді до практичної діяльності» [4, с. 45].

Серед вчених, які працювали над науковим підґрунтям впровадження політехнічної освіти в середню школу в окреслений період, були М. К. Гончаров, М. А. Мельников, М. Й. Розенберг, М. М. Скаткін, С. М. Шабалов та ін. На початку 50-х ними проводилася спроба висвітлити засадничі характеристики політехнічного навчання в низці статей та наукових праць.

Політехнічне навчання ними тлумачилося як навчання, що «знайомить з основними принципами всіх процесів виробництва і в той же час дає дитині або підліткові навички поводження з найпростішими знаряддями всіх виробництв» [11, с. 3].

До змісту політехнічної освіти, на думку вчених, важливе включення знань з головних галузей господарювання. Підкреслювалося особливе значення для майбутніх випускників електротехнічних знань, знайомство їх з принципами роботи робочих машин, знань з моторизації, основ хімічної технології [11, с. 8].

Практична реалізація політехнічного навчання мала здійснюватися через включення змісту політехнічної освіти до навчальних дисциплін (фізика, хімія, біологія та ін.), забезпечення політехнічним обладнанням та допоміжними майстернями, використання різних форм позакласної роботи в інтересах політехнічної освіти: створенням технічних гуртків, проведення екскурсій та ін. [15, с. 22].

Певних змін зазнавали і навчальні плани та програми. Так, у 1954/55 навчальному році, згідно з новим навчальним планом, для учні 5–7 класів вводилися практичні заняття у майстернях і на пришкольніх ділянках, у 1955/1956 навчального року році учні 8–10 класів почали вивчати практикуми з основ сільського господарства, машинознавства і електротехніки [5, с. 4].

На XX з'їзді КПРС (1956 рік) політехнізація школи була виділена пріоритетним завданням загальної середньої освіти. Погана підготовка молоді, яка закінчила середню школу, до практичного життя вважалася наслідком незадовільної постановки політехнічного навчання. «Незважаючи на те, – зазначав М. С. Хрущов, – що в Директивах XIX з'їзду партії по п'ятій п'ятирічці передбачалися заходи по політехнізації школи, справа ця просувається дуже повільно. Багато працівників народної освіти і Академії педагогічних наук все ще займаються загальними розмовами про користь політехнічного навчання і нічого не роблять для його практичного здійснення. Треба швидше переходити від слів до діла» [7, с. 6].

Внаслідок академічного характеру середньої школи, більшість її випускників прагнула вступити до вишу, однак ті, кому це не вдалося стикалися з проблемою невідповідності до

трудової діяльності. Відповідно до *Директив XX з'їзду КПРС по шостому п'ятирічному плану розвитку народного господарства СРСР на 1956–1960 роки* школа мала ґрунтовно перебудуватися, з тим, щоб вона «давала учням не тільки загальноосвітні знання, але й певну підготовку до трудової діяльності» [1, с. 7]. Для того, щоб зміцнити зв'язок школи з життям, ефективно здійснити політехнізацію школи передбачалося введення нових предметів, які надавали основи знань з питань сільськогосподарського та промислового виробництва, а також забезпечення практичного залучення учнів до праці на підприємствах, у колгоспах і радгоспах, на дослідних ділянках і шкільних майстернях.

Реалізація постанови з'їзду передбачалася через налагодження умов забезпечення політехнічної освіти, зокрема створення та зміцнення навчально-матеріальної бази шкіл (навчальні кабінети, земельні ділянки, робочі кімнати та майстерні), забезпечення можливості проведення для учнів виробничих екскурсій та виробничих практикумів на місцевих галузевих підприємствах та встановлення зв'язку між загальноосвітньою та спеціальною підготовкою учнів.

Через потребу кращої підготовки випускників шкіл до практичного життя та вирішення ситуації швидкого забезпечення кваліфікацією «багатотисячної армії випускників» все частіше поставало питання про поєднання загальноосвітньої та професійної підготовки в середній школі [8, с. 69]. Цьому сприяла постанова ЦК КПУ «Про додаткове запровадження виробничого навчання учнів 8 класів у школах УРСР», яка була прийнята 13 лютого 1956 року. Цей документ вимагав створення у загальноосвітніх школах класів із виробничим навчанням, у яких поєднувалася загальноосвітня та спеціальна підготовка, а базою для виробничого навчання було місцеве підприємство.

Організація виробничого навчання в трьох старших класах середньої школи загострювала проблему забезпечення політехнічного характеру загальноосвітньої школи. Все частіше підіймалися питання про те, що для потреб народного господарства недостатньо, щоб молодь одержувала в середній школі загальну освіту навіть з політехнічним спрямуванням. Поступово знаходилися аргументи, для того, щоб школа надавала своїм учням загальну, політехнічну з поєднанням із професійною освітою, тобто велась мова про професіоналізацію старших класів середньої школи.

Досвід надання учням можливості здобути робітничу спеціальність протягом навчання у загальноосвітній школі в означений період уже існував у деяких школах. Така підготовка відбувалася через створення учнівських технічних та сільськогосподарських гуртків, які надавали уч-

ням знання та практичні вміння із основ виробництва певних спеціальностей на основі матеріально-технічної бази школи та місцевих підприємств.

З 1955/56 навчального року у навчальний процес було запроваджено практикуми з основ сільського господарства, машинознавства та електротехніки. Технічні та сільськогосподарські гуртки при загальноосвітній школі сприяли удосконаленню знань та умінь набутих у навчальних майстернях під час проведення практикумів.

По закінченню учнями гуртка з певної спеціальності та атестації їх кваліфікаційною комісією, випускники отримували виробничу кваліфікацію і мали право працювати на відповідному виробництві або продовжувати навчання із вибраної професії.

Зі звіту міністра освіти Української РСР Г. П. Пінчука за 1956 рік видно, що досвід функціонування технічних учнівських гуртків з виробничим навчанням був малопоширеним. Зокрема підготовка школярів за різними спеціальностями виробничого навчання проводилася у Павлівській середній школі В. О. Сухомлинського. За даними педагога, починаючи з 1948/49 навчального року, учні 8–10 класів Павлівської середньої школи почали оволодівати масовими робітничими спеціальностями. Виробниче навчання відбувалося протягом позаурочного часу під час навчання у технічних гуртках та гуртках юних натуралістів, яких при школі, в означений період працювало 20 [14, с. 12].

Описуючи досвід виробничого навчання у школі, В. О. Сухомлинський зазначав, що поряд з участю в житті шкільного колективу учні школи були активними учасниками колективів МТС, польових і тракторних бригад колгоспу, тваринницьких ферм. За даними педагога в 1950/51 навчальному році школа підготувала «14 трактористів, 5 комбайнерів, 7 токарів, 4 слюсарів, 14 садівників та лісівників, 12 шовківників» [14, с. 12].

З 1956 року рішенням ЦК КПУ запроваджувалося створення у загальноосвітній середній школі *класів із виробничим навчанням*. Спочатку 1954/55 навчального року, за рішенням ЦК КП України і Ради Міністрів УРСР, були створені спеціальні експериментальні 8 класи в шести середніх школах (3-х міських і 3-х сільських – в кожній по одному класу), в яких окрім загальноосвітніх предметів учні вивчали основи виробництва, набували навички і вміння кваліфікованого робітника [3, с. 201].

Відповідно до навчального плану 1955/56 н.р. було відведено лише 30 годин на загальноосвітню підготовку учнів, а 6 годин – на теоретичне і практичне вивчення місцевого виробництва. Передбачалася підготовка учнів за однією із зазначених спеціальностей: слюсарна, токарна,

фрезерна справи, складання електровимірювальної апаратури, механізація сільського господарства (слюсар-тракторист, комбайнер-механік) [12, с. 12].

Експериментальні школи були прикріплені до виробничих об'єктів – заводів, МТС, механічних майстерень. Підприємства і училища (ремісничі та механізації сільського господарства) виділили з числа інженерно-технічних працівників викладачів спеціальних предметів і керівників виробничою практикою.

За допомогою інженерно-технічних працівників були складені програми виробничого навчання з визначеної спеціальності. На вивчення спецтехнології та основ машинознавства з обраної спеціальності було виділено 2 години на тиждень. На виробничу практику, яка проходила безпосередньо в цехах або майстернях під керівництвом майстрів і досвідчених робітників, передбачалося 4 години. Після закінчення навчального року учні проходили літню 3–4-тижневу виробничу практику на підприємствах.

Через короткий термін експерименту, звітуючись про підсумки 1954/55 навчального року, міністра освіти Української РСР Г. П. Пінчук зазначав, що експериментальні класи з виробничим навчанням себе виправдали, «учні експериментальних класів внаслідок правильно організованого педагогічного процесу ґрунтовно засвоїли визначені державними програмами розділи основ наук, у ряді випадків краще, ніж у паралельних класах, де виробниче навчання не було організовано». Така школа, переконавав міністр, «готує молодь до життя», учні «ясніше бачать перспективу своєї майбутньої діяльності» [12, с. 13].

Враховуючи позитивні наслідки експериментальної роботи, з початку 1955/56 навчального року в Україні було розширено охоплення учнів експериментальними класами і кількість шкіл, в яких проводилося виробниче навчання на промислових підприємствах і колгоспах було доведено до 259. А 1957 року таких шкіл було вже 3074, у класах з виробничим навчанням яких навчалася 130 тисяч учнів [10, с. 17].

Децю було удосконалено навчальні плани для експериментальних класів та опрацьовано нові програми для вивчення окремих спеціальностей, хоча ці зміни були не суттєвими [12, с. 15]. Так відповідно до навчального плану 1955/56 навчального року у 8–10 класах було збільшено кількість годин для вивчення математики, фізики, хімії, введення практикуму з машинознавства, електротехніки і сільського господарства. Відповідно до навчальних планів 1957/58 навчального року учні 8–10 класів залучалися до практичної роботи на пришкольніх ділянках, в колгоспах і радгоспах, вводилася літня навчально-виробнича практика (для сільських

шкіл – 24 дні, для міських – 6 днів).

Варто зазначити, що попри позитивний відгук міністра освіти, науковці та педагоги вказували на низку недоліків організації класів із виробничим навчанням в Україні. Майже всі педагоги вказували на відсутність тісного зв'язку між загальноосвітніми та спеціальними предметами, неузгодженість між загальноосвітніми та виробничими навчальними планами. У ряді випадків виробнича підготовка учнів проводилася у відриві від усієї навчально-виховної роботи, не пов'язувалася з викладанням основ наук. Приміром, викладання фізики майже не було пов'язане із машинознавством і електротехнікою, природознавства – із сільськогосподарським виробництвом, хімії – із хімічною технологією, креслення – в роботах в майстернях і на виробництві [9, с. 64].

Також проблемою було значне перевантаження учнів, у деяких школах навчальне навантаження доходило до 12 годин на добу. Через це частина старшокласників відставала у навчанні [8, с. 66]. Хоча перегляд програм та скорочення тексту підручників відбувалася щороку, проте, робота ця здійснювалася без належного обговорення з педагогами та спеціального вивчення досвіду шкіл. Все частіше поставало питання про подовження на один рік тривалості навчання в середній школі [16, с. 16].

Суттєвим недоліком вказувався і невизначеність диференціації змісту навчання у класах із виробничим навчанням у залежності від місцевих умов, особливостей виробництва району, де розташована школа. Вимоги виробничого навчання потребували включення додаткових предметів. Проте нерозв'язаними залишалися питання, які саме предмети слід додатково запровадити у старших класах середньої школи, яким мав бути зміст виробничої праці учнів і як її організувати так, щоб вона стала результативною. Праця учнів на підприємстві, на думку М. Й. Розенберга, іноді носила вузькоремісничий характер, що не мало нічого спільного із політехнічним навчанням [13, с. 21].

Якщо на першому році організації класів з виробничим навчанням певного профілю враховувався вибір учнів, хто не бажав отримувати запропоновану спеціалізацію, то навчався у паралельних класах, то згодом всі учні старших класів повинні були навчатися у класах із виробничим навчанням. Проте школа не завжди могла вибрати підприємство як базу виробничого навчання. Водночас і розподіл учнів по цехах підприємства не завжди здійснювався за бажанням учнів. Більшою мірою цей вибір залежав від можливостей підприємства. Тобто в запропонованих умовах виробничого навчання не доводилося говорити про вільний вибір професії учнями.

Таким чином, аналіз досвіду впровадження

політехнічного навчання у середній загальноосвітній школі впродовж 1952–1958 років дозволив зробити наступні висновки:

- пошук шляхів запровадження політехнічного навчання в загальноосвітній школі тривав довгий період, і спочатку знання з головних галузей господарювання надавалися у ході гурткової роботи та екскурсій, згодом на заняттях з виробничого навчання;

- включення у навчальні плани змісту політехнічного навчання призвело до скорочення загальноосвітнього об'єму знань та до перевантаження учнів, бо в деяких школах навчальне навантаження доходило до 12 годин на добу;

- практичне запровадження політехнічного навчання поступово призвело до професіоналізації старших класів загальноосвітньої школи, зачасти і до підготовки робітників вузької спеціалізації;

- якість професійної підготовки учнів у загальноосвітній політехнічній школі з виробничим навчанням піддавалося значним сумнівам, бо залежала від багатьох чинників, зокрема від наявності виробничої бази, компетентних педагогів серед робітників та розумно розробленої інженерно-технічними робітниками навчальної програми з потрібної спеціальності.

При наявності значних недоліків, впровадження професіоналізації старшої школи набуло масового поширення після прийняття *Закону «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про подальший розвиток системи народної освіти в СРСР»* (1958 р.). Проте аналіз пошуку оптимального поєднання змісту загальної, політехнічної та професійної підготовки є предметом подальшого нашого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Величні перспективи розвитку народної освіти в шостій п'ятирічці // Радянська школа. – 1956. – № 2. – С. 3–10.
2. Вихрущ А. В. Трудова підготовка учнів в загальноосвітніх школах України : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Вихрущ Анастолій Володимирович. – К., 1994. – 473 с.
3. Гриценко М. С. Нариси з історії школи в Українській РСР (1917–1965) / Микола Семенович Гриценко. – К. : Радянська школа, 1966. – 230 с.
4. Из директив по пятому пятилетнему плану развития СССР на 1951–1955 гг. // Народное образование в СССР : сборник документов 1917–1973 гг. / составители: А. А. Абакумов, Н. П. Кузин и др. – М. : Педагогика, 1974. – С. 45.
5. З досвіду виробничого навчання в середній школі. – К. : Радянська школа, 1964. – 147 с.

6. XIX з'їзд великої партії Леніна – Сталіна // Радянська школа. – 1952. – № 10. – С. 6–18.
7. XX з'їзд КПРС і завдання дальшого розвитку народної освіти та педагогічної науки // Радянська школа. – 1956. – № 4. – С. 3–16.
8. Легков Є. І. Загальноосвітня школа і виробниче навчання / Є. І. Легков // Радянська школа. – 1957. – № 3. – С. 66–72.
9. Лобер Д. Є. Про політехнічну підготовку учнів / Д. Є. Лобер // Радянська школа. – 1957. – № 3. – С. 61–66.
10. Миргородський П. Л. Розвиток народної освіти в Українській РСР за 40 років / П. Л. Миргородський // Радянська школа. – 1957. – № 6. – С. 12–22.
11. Політичне навчання в загальноосвітній школі / за ред. М. А. Мельникова, М. М. Скаткина. – К. : Радянська школа, 1954. – 319 с.
12. Пінчук Г. П. Ширше розгортати політехнічне навчання в загальноосвітній школі / Г. П. Пінчук // Радянська школа. – 1956. – № 3. – С. 1–16.
13. Розенберг М. Й. Удосконалювати виробниче навчання / М. Й. Розенберг // Радянська школа. – 1957. – № 3. – С. 21–27.
14. Сухомлинський В. А. Овладение массовой рабочей специальностью в школе – средство улучшения трудового воспитания / В. А. Сухомлинский // Советская педагогика. – 1958. – № 7. – С. 11–24.
15. Чавдаров С. Х. Завдання педагогічної науки в світлі рішення XIX з'їзду КПРС / С. Х. Чавдаров // Радянська школа. – 1953. – № 1. – С. 9–28.
16. Чавдаров С. Х. Невідкладні завдання педагогічної науки / С. Х. Чавдаров, М. М. Грищенко // Радянська школа. – 1956. – № 9. – С. 11–21.
4. Yz dyrektyv po piatomu piatyletnemu planu rozvytyia SSSR na 1951–1955 hh. // Narodnoe obrazovanye v SSSR : sbornyk dokumentov 1917–1973 hh. / sostavytely: A. A. Abakumov, N. P. Kuzyn y dr. – M. : Pedahohyka, 1974. – S. 45.
5. Z dosvidu vyrobnychoho navchannia v serednii shkoli. – K. : Radianska shkola, 1964. – 147 s.
6. XIX z'izd velykoi partii Lenina – Stalina // Radianska shkola. – 1952. – № 10. – S. 6–18.
7. XX z'izd KPRS i zavdannia dalshoho rozvytku narodnoi osvity ta pedahohichnoi nauky // Radianska shkola. – 1956. – № 4. – S. 3–16.
8. Lehkov Ie. I. Zahalnoosvitnia shkola i vyrobnyche navchannia / Ie. I. Lehkov // Radianska shkola. – 1957. – № 3. – S. 66–72.
9. Lober D. Ie. Pro politekhnichnu pidhotovku uchniv / D. Ie. Lober // Radianska shkola. – 1957. – № 3. – S. 61–66.
10. Myrhorodskiy P. L. Rozvytok narodnoi osvity v Ukrainskii RSR za 40 rokiv / P. L. Myrhorodskiy // Radianska shkola. – 1957. – № 6. – S. 12–22.
11. Politychne navchannia v zahalnoosvitnii shkoli / za red. M. A. Melnykova, M. M. Skatkina. – K. : Radianska shkola, 1954. – 319 s.
12. Pinchuk H. P. Shyrshe rozghortaty politekhnichne navchannia v zahalnoosvitnii shkoli / H. P. Pinchuk // Radianska shkola. – 1956. – № 3. – S. 1–16.
13. Rozenberh M. I. Udoskonaliuvaty vyrobnyche navchannia / M. I. Rozemberh // Radianska shkola. – 1957. – № 3. – S. 21–27.
14. Sukhomlynskyi V. A. Ovladenye massovoi rabochei spetsyalnostiu v shkole – sredstvo uludsheniya trudovoho vospytania / V. A. Sukhomlynskyi // Sovetskaia pedahohika. – 1958. – № 7. – S. 11–24.
15. Chavdarov S. Kh. Zavdannia pedahohichnoi nauky v svitli rishennia XIX z'izdu KPRS / S. Kh. Chavdarov // Radianska shkola. – 1953. – № 1. – S. 9–28.
16. Chavdarov S. Kh. Nevidkladni zavdannia pedahohichnoi nauky / S. Kh. Chavdarov, M. M. Hryshchenko // Radianska shkola. – 1956. – № 9. – S. 11–21.

REFERENCES

1. Velychni perspektyvy rozvytku narodnoi osvity v shostii p'iatyrichtsi // Radianska shkola. – 1956. – № 2. – S. 3–10.
2. Vykhruhshch A. V. Trudova pidhotovka uchniv v zahalnoosvitnikh shkolakh Ukrainy : dys. ... doktora ped. nauk : 13.00.01 / Vykhruhshch Anatolii Volodymyrovych. – K., 1994. – 473 s.
3. Hrytsenko M. S. Narysy z istorii shkoly v Ukrainskii RSR (1917–1965) / Mykola Semenovych Hrytsenko. – K. : Radianska